

Szilágyi Sándor emlékezete.

(Emlékezés a kolozsvári Szilágyi-ünnepélyen.)

Midőn a magyar nemzet félszázad évvel ezelőtt szabadságharcát vívta öt-hat ellenséggel egyszerre: egy kolozsvári 21 éves ifjú tollat ragad s a lelkesedés lobogó lángjával írni kezdi hazája legújabb — a *forradalom történetét*.

Midőn a magyar nemzet négy évvel ezelőtt a honfoglalás ezeréves emlékét ünnepelte: egy budapesti galambösz tudós a *magyar nemzet tíz kötetes történetével* áldoz a millennium oltárán. A mit egymaga kezdett: nagyszámú történetíró gárda élén végezte be, melynek tagjai legnagyobbbrészt az ő tanítványai voltak.

Munkás élete félszázadát történetírással és történetíró gárda nevelésével töltötte el. E kettős irányú tevékenység terén szerzett örök érdemeket a magyar cultura szolgálatában Szilágyi Sándor.

Az irodalomtörténet fel fogja jegyezni, hogy ezeréves történetünk folyamán egy nemzedék életében senki sem tett annyit a magyar történelem művelésére, terjesztésére, népszerűsítésére, mint ő; fel fogja jegyezni, hogy lázas serénységgel dolgozott, pihenést nem ismert, örök ifjú munkakedvével bámulatosan tevékeny és termékeny volt s hogy még egy újabb emberöltőre biztosította a magyar történetírás virágzását azzal, hogy egész történetíró nemzedéket nevelt.

S az irodalomtörténet mind emez érdemek följegyzésével még mindig nem fogja egész híven jellemezni Szilágyi Sándort. Nem, mert benne a *tudósnál* még páratlanabb volt az *ember*: benne a tudós nagysága eltörpült szívének jósága, lelkének nemessége mellett.

A ki csak könyveiből ismeri őt, el sem képzelheti azt a *szívjóságot*, a mi az ő lényének bűvös varázst köleszöntött, azt a *jóindulatot*, a mivel mindenkit elárasztott, a ki közelébe

jutott, azt a derült *kedélyt*, a mi őt örökifjává tette, azt a nemes *egyszerűséget* és azt a kristály-tiszta *jellemet*, a minek föltja nem, csak ragyogása volt.

A tudós nagyságát megmérheti műveiből az idegenek bírálata is; az ő szíve jóságát csak az ítélni meg, kinek része volt annak meleg szeretetében. Ez a szívjóság az, a mi Szilágyi Sándort páratlanná tette; ez szerezte meg számára összes ezímei között a legszebb titlust: azt, hogy ő a magyar íróknak, az ő összes ismerőseinek kedves jó *Sándor bácsija* volt.

Én, ki a sors kedvezéséből néhány évig tanítványa, egy évtizedig benső bizalmára méltatott munkatársa, újabb évtizedig szeretetét a távolban is kegyelettel megőrzött halás tisztelője voltam, úgy vélem emléke iránt a kegyelet adóját hozzá legmúltóbban leróvni, ha itt, hol közelünkben bölesője ringott, hol gyermek játékaikat játszotta, hol e szent falak között tudományos élet pályájának alapismereteit gyűjtögette, ha itt — mondom — nemesak az ő történetirői érdemeit — a miről már mások bőségesen megemlékeztek — hanem méginkább az ő lelki nagyságát, nemes szívjóságát, mit innen vitt örökségül magával, az emlékezet fátklyájával megvilágítani igyekezem.

I.

A mezők növényei az anyaföldből szívják életet és jelleget adó táplálékukat; a hegyek forrásai s folyók vizei eredetük helyétől s medrük talajától kölcsönöznek színt és vegyi tartalmat. Az ember is magába szívja a szülőföld szellemét, befogadja a környezet hatását: a családi kör, az iskola, a szülő város vagy falu légköre, közszelleme, első irányítója a gyermek és ifjú lelki fejlődésének.

Szilágyi Sándor Kolozsvárt született, a mely ha nem is volt Erdélynek a fejedelmi korban fővárosa, de egyik legelső culturalis és politikai góczpontja volt s a gubernium 1790-ben ide átköltözésével már valóságos fővárossá is vált. A fejedelmek korában is gyakran országgyűlések színhelye Kolozsvár s itt is épen a farkas-utezai ódon Mátyás-templom, a Szilágyi Sándor születési háza szomszédságában.

S ha Petőfi képzeletét elbűvöli s dalra hevíti az ő szülőföldjének a magyar Alföldnek tündér játéka, a déli báb: az ifjú

Szilágyi Sándort is elmélkedésre és lelkesedésre hangolják Kolozsvár ódon történeti emlékei: a félezer éves templomok, a város hatalmas kőfalai, bástyatornyai, a nagy király és a szabadsághős fejedelem szülőháza, a történeti nagy családok palotái, a városi patrieius polgárok lábas és erkélyes, boltíves házai, a Hidelve-tőről metezett magyar népe, a Sánczalja festői amphitheatruma s a távolabbi bájos környezet: a város babér koszorúja, az árnyas Házsongárd s a nevekben is már nyelvtörténeti emléket őrző hegyoldalak — a málok.

Hogy ezek a némaságokban is ékesen szóló emlékek mit regélnek a dicső hajdankorról, volt a ki tolmácsolja a serdülő ifjúnak. Atyja *ifj. Szilágyi Ferencz* épen a történelem tanára volt a ref. collegiumban, mely maga is történeti emlék, Erdély legnagyobb fejedelmének dicső alkotása. Még élt a tisztos ősz nagyatyja, *id. Szilágyi Ferencz* is, a ki ugyanazon katédráról hirdette negyedszázadon át a történelem igazságait és abban rejülő erkölcsi erőt, a hazaszeretetet; és mindketten, atya és nagyatyja, nemesak tanították, de írták is a történelmet. *Ifj. Szilágyi Ferencz* „Hóra világ Erdélyben“ ez. műve mai napig sem avúlt el. Ilyen ősök ivadékára méltán használhatjuk a szokásos költői frázist, hogy a múzsa már bölcsőjében homlokon esőkolta s ez a múzsa *Klio* volt kinek neve alatt az atya *ifj. Szilágyi Ferencz* történeti lapot szerkesztett, mely serdülő fiának első történeti olvasmánya volt.

A mit a szülői ház, a családi kör kezdett, — a nemes eszmék beoltását az ifjú lelkébe — folytatták a collegium hírneves tanárai: Méhes Sámuel, Salamon József, Tunyogi Csapó József, Nagy Ferencz, Ocsvay Ferencz (később curiai bíró) Takács János és a több. A tanárok művét betetőzte a külvilág, az akkor ébredező nemzeti közszellem, a mely a történeti jogok visszaszerzését írta zászlajára.

Az 1827-ben született Szilágyi Sándor gyermek és ifjú kora arra az időre esik, midőn a nemzet lerázni kezdi a politikai elnyomatás rabbilineseit, midőn az erdélyi „*vándor patrioták*“ Wesselényi Miklós báróval az élükön megyéről megyére járnak s a közgyűléseken lobogó lelkesedéssel tüzelik a hazafiakat a Metternich kormányrendszere által eltüntetett nemzeti jogok, az ősi alkotmány visszavívására. A gyermek még nem hallhatja Wesselényi dörgő szónoklatait az 1834-iki országgyűlésen, a szülőháza közelében álló

gubernium országos termében; de láthatta azt az 1834-iki jelenetet, midőn a szülőházával szemben álló collegium ifjúsága mint egy méhkas felzúdul és a betört kapun át kirohan a katonaság által insultált és elzárt jogász társuk kiszabadítására. A gyermek fogékony lelkére mély hatással lehettek az ilyen jelenetek. De ha az első felvonásnál nem is lehetett ott: akkor, midőn a drámai cselekvény megindul, már nem csak mint néző, hanem mint szereplő van jelen. 1848. márczius 21-én a három főiskola ifjúsága trikolorral vonul fel a piacra, kitűzi a magyar (és nem erdélyi) zászlót a városháza erkélyére, élteti a szívek legfőbb vágyát az uniót, a református collegium előtt elszavalják a Talpra magyart s megégetik a pecosovicsok lapját, a conservatív „*Mult és Jelen*“. Köztük van Szilágyi Sándor is, hiszen épen az ő lakásuk előtt rakták máglyára az elhamvadó fáklyákat, melyeket az országgyűlés összehívását sürgető városi közgyűlési szónokok tiszteletére gyújtottak meg s a tanárok is — mint a márcziusi ifjak egyike Kőváry László írja — „con amore“ nézték ablakaikból a hazafias tüntetést. Szilágyi Sándor a tüntetések iránt még agg korában is élénken érdeklődött. Kaltenleutgebenből 1886. apr. máj. 24-én ezt írja a véderő vita alkalmából a fővárosban rendezett nagy tüntetésekre vonatkozólag: „Ma várok magától, mint generaladjutanstól terjedelmes jelentést a pesti revolutioról. *Hogy ilyen dolog mindig az én távollétemben történik!*“

A kolozsvári márcziusi ifjúság tollforgatói nem elégedtek meg a tüntetéssel: Kőváry László, gr. Bethlen Miklós, *Szilágyi Sándor*, Gámán Zsigmond új lapot indítottak: az *Ellenőrt*, hogy a közvéleményt az unio elfogadására előkészítsék. Ők mentek a pesti ifjúság küldöttsége elé Gyaluig, hol gr. Esterházy Kálmán üdvözlé az óriási nemzeti zászlóval érkezőket.

A május végére összehívott erdélyi országgyűlésen, mely az uniót kimondja, az erdélyi ifjú írók gárdájában ott van a Redoute nagy termében Szilágyi Sándor is. Szemtanúja a nagy történeti actusnak, a két testvérháza összeforrásának. Tolla már lázasan működik. Mint az Ellenőr „újdondásza“ (mint akkor nevezték) „mintha hat helyen is egyszerre jelen lett volna, mindent látott, mindent hallott, mindent leolvasott s mint egy postagalamb repült be a szerkesztőségbe“ — írja róla főszerkesztője, Kőváry.¹

¹ „Szilágyi Sándor emléktáblája s ifjúkora. — Szádeczky Lajoshoz“ — cz. tárczájában a „Magyar Polgár“ 1899. jan. 18. számában.

A forradalmi események rohamos haladása őt is csakhamar Pestre sodorták. Mint gyermek ifjú hagyta el a szülőföldet, de így is mint kész férfi, szülőföldje közszellemének gazdag örökségét víve magával. Az erdélyi közszellem oltotta lelkébe a szabad gondolkodást, nemzeti történetünk értékének érzetét; azt a szellemet, mely Erdélyben megteremtette a nemzeti fejedelemséget, mely nélkül ma alig lenne Magyarország; azt a szellemet, melyet az ő ifjúságában az erdélyi vándor patrioták az ifjak szívébe, lelkébe csepegtettek s melyet a forradalom után Pestre vonúlt erdélyiek annyi sikerrel tettek az egygyé forrt haza közkincsévé. Az erdélyi légkörből merítette azt a szívós akarat- és munkaerőt, mely oly gazdag gyümölcsöket termett a haza javára. Ez a „*transylvanizmus*“ volt az ő világító fátylaja, midőn első irodalmi kísérletei a forradalom zivatarának lezajlása után, kereste az irányt, a munkakört, melyet életcéljául kitűzött. Ez vezette és lelkesítette őt Erdély fejedelemskori történeteinek írására, melyben sokoldalú munkássága összpontosult és kiesésesodott, s melylyel a magyar történetírásnak örökbeesű szolgálatakat tett

II.

A forradalom ideje s az azt követő néhány év volt a Szilágyi Sándor írói egyénisége kiforrásának korszaka is. Az írói véna lázasan buzog már akkor benne, de az akkori idők hatása alatt inkább a jelennek, a napi szükségletek számára dolgozik, mint ujságíró s mint a legújabb, mintegy alkalmi történetek írója.

Midőn a forradalom vihara zúg, az ő tolla már írja annak történetét: *Forradalmi mozgalmak Bécs—Pest—Kolozsvárt* — első, még névtelenül megjelent történeti munkájában, mely még 1848-ban neve alatt is megjelent: *Bécs—Pest—Kolozsvári forradalom* cím alatt.

Pesten eleinte a Pesti Hirlapnál és Életképeknél mint munkatárs működött. „Közvetlenül Windischgrätz bevonulása után Budapestre, a „Pesti Hírlap“-ot szerkesztette s öt napig fenn is tudta tartani a felszínen, a mi akkor nagy idő volt egy hírlap életében. Öt nap alatt azonban kitűnt — írja tréfásan Szász Károly, — hogy a hazát is elárulta és a hatalom kegyét is eljátszotta. Lemondott volna tehát a szerkesztésről, ha le nem mondatták volna is s esőndesen és hallgatva gyűjtögette az anyagot a bekövetkezendő jobb időkre. Azok be is következtek tavaszra, de a nyári felhőkkel el

is múltak ismét. S most mikor többé nem lehetett történetet csinálni, Sz. Sándor kezdte azt írni. És elárasztotta a teljesen üresre söpört irodalmi piacot a lezajlott forradalomról szóló könyveivel.¹

Alig zajlott le a forradalom zivatara, Szilágyi Sándor megírja *A magyar forradalom napjait julius elseje után*, a mely 1849. őszén alig két hónap alatt elkelt s a következő évben még két kiadást ért s németül is megjelent (Pest 1850). Ezt követték 1850-ben „*A forradalom férfiai 1848—49-ből*“. Vérrel és tűzzel írott munkák voltak ezek, a forró szenvedély, szeretet és gyűlölet lángja áradt szét a fehér lapokról. Nem lehetett az még akkor kiforrott történelem (maga sem tekintette később annak s nem szerette, ha emlegették), de igen jellemzők, mint korrajzok eme viharos évek hangulatának hű visszhangjai.

Lázás tevékenységet fejtett ki ezután is a forradalom emlékeinek megőrkítése körül. Névtelenül jelent meg *Görgei és fegyverletétele, Egy honvédtiszt naplójából*. (Pest 1850.) De már következő művét: *Közlemények Erdély Bem előtti s alatti életéből* (1850.) az osztrák kormány elkobozta, ép úgy *Klapka memoire*-jének magyar fordítását.

1850-ben írta még: *A magyar forradalom történetét 1848—49; Magyar nők forradalmi életéből* (elbeszélések és rajzok gyűjteménye); *Tollrajzok az 1848—49-iki magyar hadakból* stb., melyek minl a legolvasottabb művek voltak.

Nagy dolog volt ez akkor, elszánt bátorság s vakmerőség kellett ahhoz abban az időben, midőn statárium alatt állott minden, a mi a forradalomra emlékeztetett.

„Ma sem tudom elképzelni, — jegyzi meg egyik kortársa, — hogy lehetett 1849. őszén s telén a forradalomról és hőseiről könyveket írni s az akasztófát mégis elkerülni.“

Szilágyi lázas tettvágyát még ez sem elégítette ki. „A könyvek után következtek a folyóiratok: a *Magyar Emléklapok*, *Magyar írók füzetei*, *Röpirvek*, *Enyedi album*, *Nők könyve* egymást követték; szédítő merészséggel, mindegyre betiltva, lefoglalva, elkobozva, mindig új bőrben s címmel jelentek meg, s Sz. Sándornak, a kit mindegyre a rendőrséghez idéztek, hajaszála se görbült meg. Más

¹ A Sándor-napi Történelmi Tárbán. 1888.

embert százszor becsuktak s tizszer felakasztottak, egy párszor kerékbe is törtek volna; ő mint az angolna kisiklott, egy-egy tréfával elütötte a dolgot s bárgyú képet vágva, meggyőzte Prottmant és a többit, hogy ő ártalmatlan ember. Tompát a Gólyáért Kassára hurezolták, Sz. Sándor tovább szerkesztette Proteusként változó füzeteit“ — írja Sz. K. (az idézett helyen).

Hogy miként játszotta ki a censurát s hogy jelenhetett meg *A magyar forradalom története* Pesten akkor, mikor a censura argus-szemekkel őrködött, azt Szilágyi Sándor így beszélte el:

Kolozsvárt lakásom idején többször megfordultam Malom Zsiga mérnök házánál, ott megismerkedtem egy Machio nevű dragonyos kapitánnyal. Midőn kiütött a forradalom, Kossuth mellé kerültem. Mikor a kormánynak Debreczenből menekülnie kellett, Kossuth magához hivatott és megbízott azzal, hogy a nála levő iratokat vegyem magamhoz. Szobámban rejtegettem az iratokat és mikor minden elveszett, földolgoztam azokat.

Mikor kissé elcsöndesedtek a dolgok, elmentem Heckenasthoz és a kéziratot kiadásra fölajánlottam neki. A híres kiadó meghökkent a kézirat láttára s azzal felelt, hogy bocsássam azt cenzura alá, s ha a censor megengedi ő kiadja

A cenzurához természetesen kevés kedvem volt. A kiadó erre azt az ajánlatot tette: eszközöljem ki Pest katonai parancsnokának, Machio altábornagynak engedelmét a kiadáshoz. Kihallgatásra jelentkeztem a parancsnoknál, nem is gyanítva azt, hogy az azonos lehetne egykori ismerősömmel.

Az előszoba tömve volt püspökökkel és világi méltóságokkal. Mikor a kihallgatás kezdődött, a szolgálatot tevő kapitány csakhamar engem szólított a méltóságok előtt. A legnagyobb zavarba jöttem, gondolván: mit fognak ezek rólam föltételezni, hogy a nagyhatalmu úr így kitüntet. De be kellett lépnem. Zavaromban nem mertem fölnézni. Az altábornagy megszólított s közöttünk a következő párbeszéd fejlődött ki, persze németül:

— Ismer engem? — Nem, kegyelmes uram. — Nem volt soha Kolozsvárt? — De igen, kegyelmes uram. — Nem ismerte ott Malom Zsiga családját? — Ismertem, kegyelmes uram, gyakran fordultam meg náluk. — Hát nézzen rám, én vagyok az akkori Machio kapitány!

Igy fölismerve egymást, előadtam kérésemet, mire az altábornagy

kérdezte: Nincs-e ebben a munkában valami ő Felsége ellen? — Semmi. — Vagy ő Felsége hadserege ellen? — Semmi. — Erre a kéziratra ráírta az engedelmet.

Elmentem Heckenasthoz, a ki aztán ki is adta a forradalom történetét. A vége a dolognak az lett, hogy a könyvből elkobozták azt, a mit lehetett; Machiót pedig áthelyezték egy kis dunántuli városkába.¹

Szilágyi Sándoruk több volt szabad, mint másnak, mert atyja, Sz. Ferencz, a hivatalos „Magyar Hirlap“ szerkesztője megvédte fiát a hadi törvényszék elé állítástól (a mivel fenyegették) s vissza tudta vonatni, bár nagy nehezen a fiát Pestről kitiltó rendeletet is.

Szilágyi Sándor Pesten a forradalom után nemesak írt, hanem irodalmi salont is tartott. Kőváry így írja le:

„A mikor a forradalomra harmadévre Pestre juthattam, Szilágyi ott lakott a színház bérházában, nemesak emeleten, de még szögleten: már szerkesztett s szalont tartott. Ki csak napi irodalommal foglalkozott, az nála esténként összegyűlt. Fizette az írókat, egész Mecenászamba ment. Szalon-tartó társa volt a most is élő s mecenásságot folytató Ráth György ny. kuriai bíró, akkor, mint szoktuk volt mondani, dandy. Történik, hogy Arany János Szalontáról Pestre jön. Szilágyinak pompás alkalom egy estélyre. Felgyül a fiatalság, ott pompázik a terített asztal: ki nem érkezik, Arany János. A Páris-ba volt szállva. Ki megy utána? A választás a ma is élő Dobsa Lajosra s reám esett. Bérkocsiba, s rohanunk. Hát Arany nejjével, sógorával szobájában kényelmesen vacsorál. No, csak készülj. Nem ő. De ott van Kemény Zsigmond, Lendvayné, Vahot. S mire tovább soroljuk: ha ennyien vagytok, éppen nem megyek.“ Így rendezett Sz. S. Arany János tiszteletére estélyt, melyre az ünnepelt nem jelent meg.

„De éppen ebben a félig kiérvelésben feküdt sikere. Apja nevére, állására, befolyására támaszkodva, donquixotti mérészséggel vágott oda oly akadályoknak, melyekre más gondolni sem mert. A forradalom szót fölvenni, merénylet számba ment, s ő a forradalomról úgy beszélt, úgy írt, mintha a Rákoczi koráról lett volna szó. Szegény Görgöire rárakta mindazt a nevet, kiket a történet — mert a magyar történet

¹ Dr. Demkó Kálmán írta le a Budapesti Hirlap 1899. jan. 15. számában.

árulókat nem ismer — a világtörténet árulókká bélyegzett: lehet, hogy maga is később sokallotta, de ez a nehány bombaszt loyaltitásának hitelét megalapította. A többivel a Protzmanok nem törődtek. S a végeredmény az volt, hogy mind bátrabb lett, mi másokat is bátorított. S csakhamar egy ifju irodalom fejlett ki, mely beszélni, írni, nyilatkozni, legalább pennájával tüntetni mert.¹

Salamon Ferencz egy tréfás versében így jellemzi a Sz. S. ekkori pesti irodalmi körét:

Pesten létem alatt történt sok furesaság
Mindig dongott nálam szebbnél szebb társaság!
Írók és ezigányok, nő komédiások,
Pihenhettek tőlem poros kronikások!²

Ennek a szomorú korszakban is eléggé víg bohém életnek vége szakadt, mert Sz. S. annyi borsot tört a német orra alá, hogy a végén el kellett hagynia Pestet s elment Kecskemétre — a menyiségtan tanárának. Salamon szerint:

Lettem hát emigráns sáros Kecskeméten
De nem úr-e vajjon kakas a szeméten?
Meg nem törve büszkén állott az inggallér,
Voltam egy személyben martir és gavallér.³

De Kecskemétről, a nem neki való munkakörből hamar kibontakozott s esöndes révpartra jutott, midőn 1853-ban N.-Kőrösre a földrajz és történelem tanszékére hívták meg.

III.

Csöndes magányban fejlődik a tehetség. Sz. S. írói egyéniségének s főkép irányának kialakulása Nagy-Kőrösön ment végbe. Itt megtalálta azt a szellemi légkört, melynek hatása alatt magasabb írói ambitio kelt lelkében. Önálló értékűt, maradandó becsűt alkotni, volt szíve vágyódása. S a szív visszaidézte emlékebe a szülőföldet, a bérezes kis hazát s ennek története a távol kódében ellenállha-

¹ A Magyar Polgár tárczájában 1899. jan. 18. sz. „Szilágyi Sándor emléktáblája s ifjúkora.“

³ Szilágyi Sándor installatiojára könyvtárnoki polczra (historikus ének) írta egy barát. Kiadva a Sz. S. nevenapjára 1888. szerkesztett „Történelmi Tár“-ban.

tatlan vonzó erőt gyakorolt reá. Belemélyedt tehát Erdély története tanulmányozásába, írásába s ezt tűzte ki élete feladatául.

Sz. Sándor N.-Kőrösön olyan írói kört talált, a melyben teljesen otthon érezte magát. Itt tanított Arany János, Mentovich Ferencz, Salamon Ferencz, Szabó Károly, Ballagi, itt lakott egy ideig Szilády Áron is, a kikben Sz. S. régi és új barátokat, munkatársakat s szellemi rokonokat talált. Ez akkor egy kis magyar akadémia, történelmi és irodalmi társulat volt, melyben Sz. S. tevékeny lelke folytathatta magasröptű szárnyalását.

A N.-Kőrösön töltött 14 esztendő volt az ő életének legboldogabb kora. A honfi fájdalmat az irodalom mivelésébe, a társadalmi élet kedélyességébe temették el: szőtték a szebb jövő szálait, kutatták a multat s a költészet és tudomány vigasztaló balsannával gyógyígtatták a magok és a nemzet sebeit.

Hogy milyen kedélyesen éltek ott együtt a magyar irodalom száműzöttjei, elárúlja egyebek közt Arany János ama tréfás verse, melyet Sz. S. disznótórára írt.¹

Az is jó tréfa volt, midőn Mentovich a Sz. S. saját nagy könyvtárából elsevegetett könyveit adogatta el neki, azzal az ürügygyel, hogy valamely tanyáról vadászatközben szerzett könyvek, mignem a turpisságot elárúlta az, hogy egy unicumot kínáltak neki eladásra s Sz. S. erről tudta meg, hogy saját könyveit vevegette.²

Igy folytak a n.-kőrösi élet napjai: munkában és kedélyes társaságban.

¹ Czíme: „Alkalmatosságra íródott versek. Midőn Sz. S. úr az ő első és utolsó malaczának végső tisztességtételét nagy és fényes gyülekezet jelenlétében tartaná, ezen alkalmatosságra készített és elmondott egy boeskoros poéta által.« Kezdeté:

Muzsám, ki lebuktál Parnassus hegyéről
És sok orrbezúzást nyertél pályabérül
Szűnj meg erőltetni szárnyadat magasra
Hagyd az égi kvártélyt a fellengő sasra
Jobb te néked immár itt lenn tollázkodni
Hősek és harcokról még nem is álmodni:
Lelsz alacsony tárgyat akármennyit: hisz na
Ehol van Szilágyi s az ő pótrás diszna!

² Szabó Károly írja „Sándor a könyvgvűjtő“ czímen az idézett Sándor-napi Történelmi Tárbán.

Szilágyi Sándor azonban csak félig volt Kőrösön. Lelke az Alföld rónáiról visszazárlt szülőföldjére, ott borongott annak dicső múltja felett, melybe mindinkább belemélyedve itt avatta föl őt *Erdély történetírójává*. Ebben találta föl eszményképét, élete legfőbb hivatását, melyhez hű maradt végső leheletéig.

Midőn az Akadémia 1858-ban tagjává választja: *Bánffy Dénes kora és megöletése* cz. értekezéssel foglalta el székét. Ezt követi *Erdély irodalma története, különös tekintettel tört. irodalmára* (Bp. Szemle 1858—59. és az Uj-Magyar Múzeum 1860. évf.), melyből *Erdélyország története, tekintettel művelődésére* cz. két kötetes munkája nőtte ki magát (Pest, 1866.). Ez az ő első nagyobbszabású s maradandó becsű munkája, mely tíz évi tanulmány eredménye. Magasabb eszményi ezél is lebegett előtte ennek írásánál, kimutatni Erdélynek politikai hivatását Magyarország története keretében, feltüntetni, hogy a török hódítás és az elnémetesítő törekvések korában az erdélyi fejedelemség mentette meg Magyarország államiságát, nemzetiségünket s nyelvünket, culturánkat; hogy Erdély nélkül manapság alig volna Magyarország.

Forás tanulmányai a részletek iránt is felköltvén érdekelttségét, az egyes történi kérdések tisztázására is vágya kelt. Itt írta meg *Báthory Gábor* fejedelem történetét (Pest, 1867.), melyben a történeti igazság fényét deríti e sokat rágalmazott daliás, bár erőszakos fejedelemre. A Rákócziak-kora iránt is itt ébredt föl soha el nem enyésző szeretete, Első terméke ennek a *Rákócziak kora Erdélyben* (1868), melyet később annyi más, élete alkonyán éppen legjelesebb alkotásai követtek: a Rákóczi-triász, a két György fejedelem és Zsigmond herezeg életrajzai.

Ez az ő második nagyszabású irodalmi alkotása, melyeket élete alkonyán írt meg s melybe nemesak nagy tudását, 20—30 esztendei tanulmánya eredményét, hanem szíve vérét, lelkesedését is beléöntötte. A Rákóczi ház hatalmában esúsesodik ki Erdély fejedelemségének ereje, gazdagsága. A mi alapot Báthory István vetett, Boeskay István tovább épített, Bethlen Gábor magasra emelt: azt az öreg Rákóczi György betetőzte. Méltán elmondhatta a linezi békéről, hogy „ha állandó lészen, a mit én véghez vittem, s nemzetemnek jó lelkismerete lészen; vagyon mit meghálálni mind a lelkiekben, mind a testiben.“

Sz. S. szerint „a hős hantait szétszorhatták, (a gyulafehérvári templomból), monumentumának köveit összetörhették (u. ott), de hiába ostromolták a magyar alkotmány kősziklán épült erős várát, melynek egyik bástyája a Rákóczy nevet hirdeti.“

Ezeket az igazságokat Sz. S. nemesak írta, de szíve mélyében át is érezte. Mily lelkesedéssel járt ő a Rákóczyak hazájában: Ónodon, Kassán, Eperjesen (a hol a tört. társ. 1881. kirándulásán a Rákóczy-házban voltunk szállva), Makoviezán a száz hársfa alatt, honnan „sub centum tiliis“ az öreg György némely leveleit keltezte, Zboró várában — élénken élnek emlékezetemben.

Az öreg Rákóczy Gy. életrajza az erdélyi fejedelemség epopoeája. A szép reményű ifjú R. Zsigmond herezeg rövid életének korrajza drámai erővel hat az olvasóra. II. R. György (a mint Sz. S. leveleiben emlegeti Zsurzsi) életrajza valóságos tragoedia. Mert II. R. Gy. a szászfenesi sikon kapott sebe nemesak ránézve volt halálos, de innen kezdődik az erdélyi fejedelemség haldoklása is.

Sz. S. tehát a 3 Rákóczy életrajzában az erdélyi fejedelemséget hatalma zenitjén s a meteor-hullás kezdetén rajzolja meg mesteri esetvonásokkal.

Az alkotmányos élet újra éledése Sz. S. előtt újra megnyitotta a fővárost. Br. Eötvös József a közoktatási miniszteriumba titkárnak nevezte ki. A fővárosi légkör aztán még fokozottabb tevékenységre sarkalta, új és új tevékenységi köröket nyitott meg előtte.

Közel az orsz. levéltárhoz, hozzájutott annak tört. kincses bányájához, megnyitak előtte a bécsi eddig titkos levéltárak, Szabó Károly bőven szállította az anyagot a történeti emlékekben még mindig kincses Kolozsvárról. S 1867-ben megalakult a *M.-Történelmi Társulat*, melynek Sz. S. csakhamar mozgató szellemévé vált.

Sz. S. Budán a várban, Szalay László szülőházában megtelepedve, csakúgy ontotta a történeti munkákat Bethlenekről, Rákócziakról, Loránffy Zsuzsánáról, Zrínyi Ilonáról stb., melyekben Erdély XVII. sz. történetét át- meg átdolgozta s Oklevéltáraiban gazdag adathalmazzal illusztrálta.

A régi történetíróknak is hosszú sorozatával gazdagította történetirodalmunkat: felkutatta a XVI. sz. jeles történetirójának, *Szamosközi Isstvánnak* történeti műveit s négy kötetben kiadta;

kiadta *Rosznyay* Dávid az utolsó török deák történeti maradványait is.

De Sz. S. szünetlenül alkotó lelkének még ez sem volt elég. Át akarta dolgozni az egész erdélyi fejedelemség történetét s megindította az *Erdélyi országgyűlési emlékeket* s ezeket történeti magyarázatokkal ellátva kiadta 1540—1699-ig, 21 vaskos kötetben az Akadémia. Megérte azt az örömet, hogy ebben is teljes egészet adhatott: az erdélyi fejedelemség kora történetét egészen — a gubernium kora elejéig.

Ez az ő harmadik, jelentőségre nézve legnagyobb, örökbecsű irodalmi alkotása.

Erdély ereje, nemzet és államfentartó alapja, alkotmánya, törvényhozó hatalma volt. Az országgyűlések története az ország története. Az országgyűlés Erdélyben több, mint az anyaországban, mert itt virágzik az alkotmányos élet s nagyobb hatása is van a közéletre, mert szervezete nemzeti, a törvényhozás nyelve a *magyar*, (az anyaországban latin).

Midőn a bécsi levéltárban az Erdélyi Országgyűlések számára dolgoztam 1881-ben, Albrecht főherczeg egy ízben látogatást tett a levéltárban s a kutatókkal szóba állván, tőlem azt kérdezte, hogy: úgy-e az erdélyi törvények latinul vannak írva? Feleletemre s meg is mutatván, hogy *magyarul*, elálmélkodott s csak annyit felelt, hogy: azt nem hittem volna (dass hätt' ich nicht geglaubt!)

Az Erd. Országgyűlések története tehát jóformán az egész Erdély története. Úgy hogy Sz. S. ezzel váltotta be teljesen azt a nagy élethivatást, melyet *Erdély története* megírásával még Nagy-Kőrösön maga elé tűzött.

S még egy mélyreható alkotás: hogy népszerűsítette a magyar történelmet s elterjesztette azt a palotáktól az egyszerű falusi lakóig. A *M. Történelmi Életrajzok* szép formában megírt tanulmányai, gyönyörűen illusztrált kiadásai többet tettek a magyar történelem népszerűsítésére s olvasottá tételére, mint minden azelőtti irodalmi kísérletek.

Végül, hogy megkoronázza nemes élethivatását: egy olyan magyar történetet akart honfitársai kezébe adni, mely messze felülmúlja az eddigieket, mely mintegy világi bibliája legyen nemzetének — s megszerkesztette munkatársaival *A magyar nemzet millenniumi*

történetét, a mely állami létünk ezredéves határán hirdetője, kieneses tárháza a múlt dicsőségének, a történelem tanúltságainak s útmutatója az új ezredév törekvéseinek.

Ekkora munkahalmaz, ily rengeteg munkásság, — egész könyvtárt kitevő eredmény — és Szilágyi Sándornak még ezenfelül is nagy, maradandó érdemei vannak.

Messze kiható érdeme, páratlan a magyar irodalomtörténet terén, hogy oly iskolát alkotott, egy egész történetíró gárdát nevelt, a mely által biztosította történetírásunk virágzását még egy nemzedéken át.

Kedvezett e gondviselészerű hivatás betöltésére az ő elbűvölő szeretetreméltóságán s ebből származó nagy népszerűségén kívül az ő magános élete is.

A műzsák szolgálatának szentelvén egész életét, — családot nem alapított. Háztartását nővére vitte s családjá volt az egész írói kör, s „fiai“ a maga nevelte történetíró ifjúság: Thallóczy, Károlyi, Fejérpataky, Szádeczky, Barabás, Pettkó Béla, Schönherr, Dézsi Lajos voltak egymás után adjutánsai.

A M. Történelmi Társulat kiadványai, a *Századok*, a *Történelmi Tár*, a *M. Tört. Életrajzok* sok munkatársat igényelt: ezek körül, Sz. S. mellett növekedett a mai történetíró nemzedék.

IV.

Sz. S. nevelési rendszerét, írói, szerkesztői, emberi mivoltát úgy ismerhetjük meg legjobban, ha bepillantunk az ő történetíró műhelyébe. Saját észleleteimet és nagyszámú levele alapján az ő saját szavait kívánván megszólaltatni, engedelmet kérek, ha nem kerülhetem ki, hogy itt-ott magamról is szóljak.

1878-ban, II. é. tanárjelölt koromban kerültem a Szilágyi iskolájába. Akkori adjutánsát, Thallóczyt megbízta, hogy az egyetemről neki egy történész fiatal embert ajánljon. Thallóczy engem vitt fel hozzá Budavárába.

Az Uri-utczában lakott akkor egy emeletes sárga házban, melynek falán emléktábla hirdeti, hogy ott született Szalay László, a történetíró. A ház Kőezán Ferenczé volt, a ki később 12000 frtos alapítványt tett az akadémiánál történelmi tárgyú színdarabok íratására.

Szilágyi Sándor azzal fogadott, hogy akarna-e egyetemi tanulmányai végeztével ösztöndíjjal Bécsbe menni a történetíró intézetbe? ¹ No ha igen, úgy dőljön neki a kutyabőröknek s régi leveleknek, vigye haza ezt a esomót s írja le nekem holnapra. Másnap elvittem, összeolvastuk, újabb esomót kaptam. Erdélyi fejedelemskori levelek voltak, előbb könnyebbek, később Bethlen Gábor szállkás, kaszásrendű kézírása, majd I. Rákóczy György nehezen olvasható hieroglyphái, végül Teleki Mihály sejtelmes gyorsírása. Így vezette be fokozatosan minden tanítványát, későbbi adjutánsait, a régi levelek olvasásába, sajtó alá előkészítésébe s történetírói czélra felhasználásába.

Következett a levéltári kutatás. Arra nézve kézügyben volt a budai orsz. levéltár, és kitűnő alkalmúl kinálkoztak a M. Történelmi Társulat nyaranként rendezni szokott vidéki kirándulásai, melyek keretében a vármegyei, városi, családi levéltárakat felkutattuk, azokról jelentéseket tettünk s az anyagot feldolgoztuk. Első vidéki kirándulását a Tört. Társulat épen Kolozsvárra intézte 1868-ban. A 7-iktől (az 1875-iki nyitramegyeitől) az utolsó 15-ikig (az 1889-iki máramarosiig) Sz. S. rendezte, mint titkár e kirándulásokat, melyek míg jó részt az egész országot feltárták a kutatók előtt, másrészt fölkeltek az érdeklődést a vidéki mívelt nagy közönség széles rétegeiben is a hazai történelem iránt. Így jártuk be Erdély jókora részét 1879-ben és 1880-ban, midőn M.-Vásárhelyt a gr. Teleki nemzetség addig elzárt levéltárában több hónapig dolgoztunk, Szilágyi Sándor vezetése alatt, melynek eredménye volt több kötet Oklevéltár kiadása s Erdély XVII. sz. történetének sok részben tisztázása. Még egy nyáron jártunk a Tört. Társulattal Erdélyben, 1887-ben Hunyadvármegyében gr. Széchen Antal elnöklete és Sz. S. titkársága alatt, a midőn a vezérkar Maros-Németin lévén szállva, ott a tudomány, művészet és költészetnek a múlt emlékei által is megszentelt csarnokaiban és ligeteiben szövődött az a szellemi rokonság, mely oly nemes kegyelettel nyilatkozott meg jelen ünnepélyünk elnöki megnyitójában.

Ezek a kirándulások és levéltári kutatások voltak a Sz. S. történetíró iskolájának nyári nagy hadgyakorlatai.

¹ Institut für Oest. Geschichtsforschung.

Én másfél évi gyakornokság és két ilyen nyári hadgyakorlat (a kassai és a m.-vásárhelyi kirándulás) után kerültem a Sz. S. oldala mellől Bécsbe (1878. okt.), hol az Institutban hallgatás mellett, főfeladatomban volt az Erdélyi Országgyűlési Emlékek számára a bécsi áll. levéltárban dolgozni. Erre nézve írott instructiót kaptam, hogy miféle okmányokat kell leírni s miket csak kivonatolni. Leveleinek kedélyes és szeretetteljes hangjába belevegyül olykor egy-egy ostorpattintás, de nem fukarkodik adandó alkalommal az elismeréstől sem. 1879. oct. 28-án kelt első levelében írja: „Édes fiam! Szeretném ha valamit írna eddigi viselt dolgairól. Siekel hogy fogadta, hogy találja magát a parnassusi lefelgetés után a komoly és pontosságot kívánó munka körében? Halad-e Szamosközy? (melynek kiadásán éppen akkor dolgoztunk.) Tausing (a műtörténet tanára) hogy fogadta dolgozatát? (Dürer Albert magyar származásáról). Meglátja, ha lesz kitartása, élvezetes dolog lesz bécsi tanulása“.

Egy-egy kedvire való küldemény után így írt: 1880. feb. 11. „Édes kis Szádeczky! Igazán örömmel írom ezt a levelet, mert teljes megelégedéssel írhatom. Átnéztem (t. i. a küldeményt az Országgyűlési Emlékekhez és Szamosközyhez) és jónak találtam, gonddal is van írva: szóval jól használhatom, csak ily módon folytassa“.

Midőn egyszer egy czikkemnek kiadását előzetes bejelentéssel kértem a Századokban, az ő szerkesztői elvét ily kedélyes formában adta tudtomúl (1880. apr. 27.):

„Tanúlja meg fiam ezt a regulát: verba volant, scripta manent; Geld spricht, ugat a kutya. A czikk bejelentése semmi, a czikk beküldése minden . . . lássuk a medvét“ stb.

Általában Sz. mindig szeretett tréfálkozni, kedélyeskedni leveleiben is.

1880. őszén zokon vette, hogy lengyelországi útamból egy lengyel ifjúsági küldöttséget toboroztam és vezettem a marosvásárhelyi Bem-szobor leleplezésére, a kik ezüst koszorút hoztak a lengyel magyar szabadsághős szobrára. „Furesa — írja oct. 7-én Krakkóba — hogy magát a kormány küldi tudományos dologbau s maga politikai, még pedig szélbali agitatiokba elegyedik“, s visszartartani óhajtott. Azonban én a lengyel deputatiot eserbem nem

hagyhatván, meg akartam nyugtatni Sándor bácsit, hogy engem nem a kormány küldött, mert én saját jószántomból s költségesen időztem a vacatióban Lengyelországban s a Bem szobor leleplezése nem pártpolitika, hanem nemzeti-ünnepély, melyről az előzmények után el nem maradhatok. Megpróbálta édes atyámnak írva is visszatartatni. Midőn így sem sikerült, egy pár hétig komolyan neheztelt, míg a lengyel levéltárak magyar vonatkozásairól írt terjedelmes jelentéssel (a mely megjelent a Századokban) s az ő számára küldött historicumokkal ki nem engeszteltem.

Ezekről írja 1880. nov. havában az ő nevelési rendszerére igen jellemző eme sorokat: „A pro persona küldöttek gyönyörű dolgok — ezekért fogadja köszönetemet s higgye meg, hogy a mit magának mondtam, az sem zsörtölődés volt. Hanem a milyen könnyen veszem azt, a ki nem tanítványom, olyan difficilis vagyok az iránt, kit balvégzete hozzám esatolt“.

És mi tanítványai szívesen túrtük az ő kedélyes zsörtölődéseit, mert tudtuk, hogy azok is jóakarátának nyilvánulásai.

Erre nézve így nyilatkozott egy 1896. decz. 5. írt levelében, midőn a min. tanácsosi címhez gratuláltam: „Édes kis fiam! Fogadja szíves megemlékezéseért legőszintébb köszönetemet. Furesa az, hogy mennyit bosszantottam magokat, értve ez alatt az én első gárdámat Thallóczyt, Árpádot, magát, Csifit-Gidit (Barabás) s magok még sem haragusznak rám“.

Az ő jóakarátából és zsörtölődéséből egyaránt bőven kijutott része az összes tanítványoknak, főkép a közelében lévő adjutánsoknak, a mivé én is előléptem, miután 1881. őszén az igazgatása alatt lévő bp. egyetemi könyvtárhoz tisztté kineveztetett. Még egy évet külföldön óhajtottam volna tölteni, de meghalván egy hivatalnoka, helyébe — passiv resistentiam daczára — nolle velle kineveztetett.

Az egyetemi könyvtár, a hol a mester élt és működött, egyúttal a Történelmi Társulat titkári hivatala, a Századok, Történelmi Tár, majd a történelmi Életrajzok, később a Millenniumi Történet szerkesztősége lévén, középpontja volt a magyar történetírásnak. Méltán írta róla egyik tanítvány az 1887-iki névnapi Sándor-napi Naplóban, hogy

Ez a szoba hol én most,
 Pusztítom a papirost:
 Se nem könyvtár, se nem bolt,
 Historikus műkert volt. stb.

Valóban az egyetemi könyvtár 1878-tól 1898-ig valóságos irodalmi gócpontja volt a fővárosnak, főképp a történetíróknak. Sz. S. köztisztelőben és szeretetben állott egyénisége egyaránt vonzotta oda a régi és újabb írói gárda tagjait — kuruczokat, labanczokat.

Politikai és felekezeti különiséget nem ismertünk, nem kérdeztük, nem is tartottuk számon, ki milyen vallású; finn és török pártra sem oszlottunk; mindannyian az igazságot kerestük, ha nem is mindig találtuk meg.

Ez a szép harmónia akkor nyilvánúlt legkedélyesebben, ha a mestert ünnepelni alkalmunk kínálkozott. Az ilyen ünneplés nemcsak lakomákkal járt, de alkalmi versek, emléklapok, füzetek szerkesztésével.

A könyvtárigazgatói beiktatóra *Salamon Ferencz* verset írt „Szilágyi Sándor installatiójára könyvtárnoki polezra“, melynek első éneke így kezdődik:

1. Tekintetes, nemes Kolozsvármegyében
 A kecségés Szamos víznek lementében
 A születésemkor baktereskedő bagoly:
 „Egész életedben — azt huhogta — „karmolj,
 S őrizd a könyveket, meg ne egye a moly“.
2. Így historicusnak születve születtem,
 S szorgalmas szerzéssel, még gyermek az lettem.
 Aviticus joggal, de meg kaparással
 Tele volt a polezom vagy száz krónikással“.

Szász Károly és Bartalus István is versben köszöntötték az új igazgatót.¹

Midőn Sz. S. nyaralót vett Budán a Városmajor-utczában, a hol a nyár elejét s végét töltötte (közben rendszeren útazott s fürdőkre járt) a felszentelő lakomára 1881-ben Thallóczy Lajos az akkori adjutáns szerkesztett egy pazarúl illusztrált albumot „Szilágyi

¹ Kiadtam a Sándor-napi Történelmi Tárbán 1888-ban.

Sándor városmajori birtokfoglalása emlékére“, a mely a közreműködők számára mindössze 30 példányban készült. Verset írtak belé Arany János,¹ Szász Károly,² Arany László, Károlyi Árpád, Szádeczky Lajos, Deák Farkas, Kőczán Ferencz, Vargha Gyula, Hampel József. Prózát: Salamon Ferencz, Torma Károly, Pulszky Károly, id. Szinnyi József, Fejérpataky, Thallóczy.

Neve napját minden évben nagy lakomával ültük meg a szeretett mesternek egyetemi könyvtári lakásán. Ott voltak régi barátai, tanítványai, az egyetemi könyvtár tisztikara; képviselve volt a cultus-ministerium, akadémia, nemzeti múzeum, országos levéltár stb. 50—60 író symposiuma volt ez, melyen szípkázott a szellem s rakétázott a humor. Alkalmi füzetek is jelentek meg tréfás tartalommal, szép illusztrációkkal. Az 1887-iki névnapra egy rendkívüli „*M. Tört. Életrajzok*“, füzetet szerkesztettem „*Sándor-napi Napló*“, Ét és Emlék-Lap, Irták az olvasók olvassák az írók“ első cím alatt, melyet *Jókai Mór* nyitott meg pompás humorral emlegetve azt a kort

„Sándor bácsi, héj mikor kendet még
Sándorkámnak, ösémnek nevezték!“

1888-ban a „*Sándor-napi Történelmi-Tár*“ következett, melyben munkatársai kiszerkesztik Szilágyi Sándort, felkutatóván életének aprólékos, kedélyes, humoros epizódjait Kolozsvárról, Maros-Vásárhelyről, Körösről, Budáról, Pestről, Lublóról, a hol a megelőző évben a fürdő idényt töltötte.³

¹ A n.-kőrösi disznótori vers itt jelent meg legelőször.

² Epigrámokat. Pl.

Sajtkukac a sajtból, ha kiugrik, nincs hova lenni,
Hon- s hajléktalanul pusztúl el a levegőn.
Könyvmolynak jobb dolga van ám; foliánsi közül ő
Szép város-majora árnyaihoz menekül.

³ Innen egy haza írt panaszos versének hasonmását is közöltük a füzetben, mely így kezdődik:

LUBLÓN

Jan. 12. 1887.

Háromnapi folytonos esőzés közben készített s nagy
búsan papírra vetett

Siralmas Ének

Jakobinka ormiról
Gyűlnek bús fellegek,

A névnapi füzetek trilogiáját befejezte 1889. márcz. 18-án a „*Karaván Lakzi Sándor napján*“ cz. étlap, melynek czímlapján Dörre Tivadar pompás tollával Pulszky Ferencznek az Akadémia és a sajtó viszonyára mondott, híressé vált szálló ígését rajzolta meg: azt, hogy „a karaván halad a kutya ugat“. A pálmafához tollal akasztott sátorban Hébe várja serleggel a karavánt, melynek élén teve hátán Szulejmán basa (Sz. S.) halad, utána Szász Károly, mögötte Pulszky papa régész ásóval a háta mögött, hátúl Thaly Kálmán turbános feje s hátuk mögött még néhány felismerhető alak s aztán a népség katonaság karavánja kigyózik a Parnassus hegy felől.

Ilyen kedélyesek voltak a Sándor-napi lakomák az egyetemi könyvtárban. Az emlék füzetek a jelenlevők számára kézirat gyanánt készültek s adattak étlapúl, de voltak távollévő amateurok, a kik már várták s minden áron bírni óhajtották. Trefort ministerünk is megkívánta mindig a maga tiszteletpéldányát.

V.

Sz. S. gyöngé egészségű, beteges ember volt. De a gyöngé testben erős lélek lakozott: mozgékony volt, mint egy hevesvérű ifjú, fáradhatatlan, mint egy athléta. Szász Károly azt írja róla, hogy „tevékenysége, mozgékonyága határtalan volt. Nem volt rá eset, hogy egy órát — még a lezckén is — egy helyben maradhasson. Bár kitűnő lángésszel bírt a kártyához, azért nem lehetett kártyahős, mert két osztásig egy végtében nem tudott a helyén ülni. A kéneső a csökönyös mozdulatlanság jelképe hozzá képest.. Ötször a halál révén — ha esetleg katolikus lett volna, annyiszor látták volna el az utolsó szentségekkel — mindig felkelt s elszaladt a dolgai után“.²

S tekinthetek bármerre szét

Kék eget nem lelek.

Sötét borús a láthatár

Mindenfelé csak zápor ár.

Meleg szobában pamlagon

Mélázva heverek,

Nem háborgat még Olga sem,

Sem a szedő gyerek.

Ó merre vagytok szép napok

Correcturák és Századok!

² A Sándornapi Történelmi Tárbán 1888.

Gyöngye, beteges testét nyaranként vidéken és fürdőkön edzette. 1883-ban Új-Tátrafüreden üdült s onnan dirigált könyvtárt, szerkesztést, még a rossz idő sept. közepén haza nem kergette. Jövetelét e kedélyes levéllel közli: „Kedves Collegatus! Marokra legények! Meg nem ismernek, ha haza megyek. A 8° levegő, 16° víz minden mérget kipurgált belőlem s most egy mérgeződni, káromkodni nem tudó jámbor lélek vagyok. Csak hogy *így* majd unalmasnak ne találják

öreg barátjukat

Szilágyit.“

Tátrafüred, 13/IX. 1883.

Nekem külön megírta, hogy Szól ez egyik levél a collegatusnak -- de azért el ne bizza magát maga, mert ha Zólyomi pere nem lesz meg -- visszatér belém a tigris s olyan káromkodást fog hallani, hogy a hideg is kileli.“

1886-ban Kaltenleutgebenben Bécs mellett használta a hidegvíz curát, jó sikerrel. Május 26-án azt írja: „Dühös hydropathia vagyok. A mint haza megyek a szolgálkat betanítom, hogy kell Abreibungot adni s minden tiszt minden reggel Abreibungot kap“. „Mondja meg Katinkának (nővére), hogy egy megüresedett kengyel-futói állomásra már beadtam a concursust.“ Jun. 18. „Nálunk a levegő nem jutott egészen a fagypontra. Kaltenleutgeben: nomen et men“. Jun. 22. „A kis Tuhutumnak (keresztfia) utalványozok egy baraczkot. In natura megadom 6 éves korában.“ Jul. 24. „Hát a trónörökös (keresztfia) nem vágta még falhoz? Addig nem lesz ember belőle, míg jól el nem laznyagolják“. Kedélyességének mind meg annyi sziporkái.

1887. nyarán Lubló fürdőre ment, gyöngye egészséggel, de ott az asszonyok fürdőjében csakhamar jobban lett és igen jól érezte magát e nyáron. Kitűnő kedélyhangulata visszatükröződik levelei derült, tréfás hangján. Jun. 1. írja: „Ez pompás egy hely, gyönyörű idő is van s kezdem jobban érezni magam.“ Jun. 10. „Édes kis fiam! Ne örüljön levelemnek. El vagyok határozva sok felelősséget rakni nyakára, oly pompásan végezte a Századokat. A mit én nem tudtam kivinni, maga megcsinálta: ez a Századok füzet igazán pompás. Annyi bizonyos, hogy nekem jó napot csinált, ma 10-ike van s minden kész. Na hiszen ha haza megyek, beállok úrnak —

felé se nézek a szerkesztésnek: végezze maga. Tréfa a mi tréfa igazán szívemből köszönöm a gyors és jó munkát... Kutyateremtette! Tudja-e maga, hogy itt van a szomszédban Szadek? Hát a maga ősi fészket meg sem nézi? Még kisfil, hogy valami starozta lakott Szadekben s maga onnan szakadt el. Azért sem valószínűtlen, mert sok itt a bajszatlan ember! (Ennél jobb vicez a lublói víztől nem telik). . . .

Kelt a szadeki starozták ősi fészke közelében Lublón, a lublói vár aljában, a palocsai vár közelében in thermis prope Jakobiaka
öreg barátja

10/Vl. 87.

Szilágyi Sándor.“

A lublói üdülés rohamosan visszaadta egészségét, jókedvét is. Onnan sűrűn irt levelei csak úgy sziporkáznak a jókedvtől. Az egész fürdőnek kedvence lett a jó Sándor bácsi, a ki Pestről hozatta a sárga dinnyét és bokrétákat ottani kedves új ismerőseinek. Engem is hívott és sürgetett minden levelében, hogy menjek el. De nem könnyű volt mozdúlni a „historicus műkertből“, mert a Századok jul. füzetét kellett megszerkeszteni s a hunyadmegyei kirándulást kellett előkészíteni. Erre nézve jun. 17-én kelt levelében kedélyes útasításokat adott. „Az Irodalmi Szemlébe vegye át a Krapulenszkek és Vaslapszkek (t. i. a krakkói akadémia) kiadványait s írjon arról egy szép cikket. Hadd mulasson az a sok bolond polák.

Azután a hírek közt egy lapnyi lehet a krakkai Akadémia megnyitása. Az a mit ott Tiszajevszki (no lám! Duna helyet Tiszát írtam) összehazudott Hedvigáról s löeszlábú Ulászlóról a Jagjelről, azt is kiczifrázhatja: Tarjángos Illés mohón fogja nyelni.

Azután megírhatja, hogy Dévára oláh invasio készül. Ott lesz Hasdeu, Tocileseu, s az oláh akadémia egy egész deputatioja (Domnu Zen!), ott lesz az öreg Baricz is. Hogy fogjuk egymást bolondítani a fraternizálással! No meg a maga Vaslapszki (t. i. Zakrzewski krakkai egyet. tanár). Lengyel-oláh-magyar szövetség, a miről Zsurzsi (II. Rákóczy György) álmodozott! Sze treaszke! Nyepozwolin! Éljen! Mazurka, haczegián, esárdás — ez lesz az élet!“

Persze ebből a nagy oláh tudós invasióból nem lett semmi sem

Hunyadban. Maga is csak tréfált, mert jun. 29. levelében már azt írja: „Hogy kik az oláhok, kik Dévára jönnek, azt Kuun Géza tudja magának megmondani. Fordúljon hozzá“. — „Tormát (t. i. Károlyt) reszelje kellően“. Újra zúgóldítk Lublóra nem menetelemért: „Egye meg a vaczkort a jul. 7-iki gyűlésért. Óh az én planumom! Hát mikor hozza az ördög már ide? Berzeviczy Tivadarnak megígertem, hogy meglátogatom s a látogatást (3 órai kocsizás ide) azért halasztottam el, hogy magával mehessenek. Nedeczre is a Paloesay levéltárt s régi butorokat megnézni magával szeretnék menni. Hát azonnal válaszoljon, hogy jön-é és mikor jön?“

Jul. 3-án még esábitóbb hírokat pendít meg az ő kifogyhatatlan kedélye és humora, hogy Lublóra menetelemet sűrösse. — Az ő örökifjú lelkülete sugárzik ki az alábbi sorokból, melyeket jellemzéseiül ide iktatok: „Édes kis fiam! Már nemesak a dr. (Tauffer Jenő) és én, hanem minden asszony és lány, a ki itt van, szívszakadva várja magát. Ezt az utóbbi körülményt pedig azért emelem ki, mert halálos büntetés terhe alatt kiadtam a rendeletet, hogy el ne merjék árulni, hogy nekem van egy kedves komám-asszony s egy nagyfejű buksi keresztfiam (ki itt már egy jegenyefát képes volna kitépni) kinek férje s kinek papája a várva várt gavallér. Az a gonosz dr. ugyan az ő jó kedélyes mosolyával azt morogta fogai közt: hijában mondanánk el, úgy se hinné el senki — ha meglátja. Ezen introductio után pedig rendelem mint principalis a következőket: el ne merje tépni ezen „sikerült“ witz miatt ezt a levelet addig, míg el nem olvassa a többit is.

Csütörtökön nyaka közé csapjon minden olyan impertinens embernek, ki a gyűlésen fel mer szólalni — megértetvén vele, hogy maga már szerdán kiszedette az egész gyűlést s meg is tördeltette. Pénteken imprimálja. Szombaton reggel pedig megtáviratozván, hogy jön, induljon el. Secus non facturus, sub verbo nostro principali etc. Este aztán grandioz bevonulás, tarackklövések, rakéta feleresztések etc. mellett; tűzi játék a tavon, serenade a fenyvesek közt, lányok és asszonyok versengése etc. etc.“.

Erre a kedélyes sürgetésre lehetetlen volt Lublóra el nem menni. De a tréfára én is tréfával feleltem — elvittem feleségemet is s még egy pár barátunkat, barátnénkat.

Sándor bácsi az ünnepélyes fogadtatással nem maradt adós: a fürdő végén ott várt a doctorral s néhány fürdő vendéggel s a tót kertészlegényből álló lovas bandériummal, kinek kezében nemzeti zászló lengett s a ki szörnyen éljenzett.

Budapestről magával vitt egyik könyvtárszolgánk frissen kaszált mezei virágot hintett lábunk elé; a doktor magyar s egy lengyel vendég lengyel dikeziót mondott s taraczk is durrant el vagy kettő. Mindez nagyon programmszerű volt eddig, de midőn a második kocsiból feleségemet láttá kiszállni, meghökkenve mondta: boldogtalan, minek hozta el a feleségét! Megnyugtattam, hogy incognito-ban utazik, mint nővérem. Úgy jól van! S tényleg az első nap, hogy az ő tréfás kedvét el ne rontsuk, az ő felelősségére én nőtlen fiatalemberként s feleségem leány sorban szerepelt.

Ebéd után nagy kirándulás volt a lublói várba, este táncmulatság, másnap erdei kirándulás, harmadnap a Vöröskolostorba s onnan a Dunajeczen tutajon a lengyel szeczavniki fürdőbe s visszajövet kocsin a nedeczi várba stb. Soh'se láttam az én kedves Sándor bácsimat jobb kedvűnek: mintha 10—20 évvel megfiatalodott volna.

A lublói fürdővendégek, kiket hálából a szíves fogadtatásért megserenádoztattunk, Sándor bácsitól kedves emlékekkel vettek búcsút: egy emléklapot nyújtottak át neki, melyre mindenki felírta a nevét. Legkedvesebb emlékei között tartogatta. A következő évi névnapi fűzetbe hasonmásban kiadtuk.

Ő 1889. nyarát újból Lublón töltötte, annyira megszerette e kedves idylli helyet, hol őt is annyira szerette mindenki.

Igy egyesült Sz. S. bácsiban a nagy tudós a kedves szeretetreméltósággal. Nem hiába írta róla egyik legjobb s legrégebbs barátja:

„Az egyoldalúságot, a német tudósok ezen jellemző privilegiumát soha életemben nem szerettem; ki nem állhattam azt, a ki csak tudós, csak böles, csak nagy hazafi, csak korhely, csak víg czimbora stb. akart és tudott lenni; ahoz vonzódtam, a kiből az emberi természet sokoldalúságát minél szebb harmoniában láttam megtestesülve. Ebben a tekintetben pedig az én Sándor barátom valóságos unicum.“¹

Én is ezt a sokoldalúságot, minden nagyképűségtől mentes kedélyességet, ezt az igazi kedves emberi varázserőt kívántam Sz. S. jellemrajzában — saját leveleiből kiszakított részletekkel — feltüntetni.

* * *

Igy él lelkemben Sz. S. képe, a kegyelet és hála, a tisztelet és szeretet érzelmeivel körülövezve. Nem tudom, valjon a nagy tudós kiváló tulajdonságait, vagy a szeretetre méltóság ritka harmóniáját tiszteljem-e inkább emlékében? A kettő együtt alkotta Sz. S. lényegét, a tudós és ember nemes összhangja vont glóriát az ő homloka körül.

E kettős példányképnek rendeztünk ünnepélyt születése 70-ik évfordulóján 1897-ben. Ezt sirattuk el 1899 január 15-én, midőn a főváros adta dízsirjához kikisértük.

Ez a példánykép lebeg szemünk előtt a mai ünnepélyen is, midőn emlékét leleplezzük azon a házon, melyben bölesője ringott.

Lebegjen szelleme lelkesítő példányképül ez iskola előtt is, mely benne az isteni szikrát lángra gyújtotta.

— Ne feledje Kolozsvár és Erdély, hogy alig volt hivebb fia, mint ő, ki azt a szellemet, melyet innen örökölt, megdicsőítette és nemzetünk közös szellemi kincsévé varázsolta át a hazafiak lelkébe.

Hirdesse az a tábla Szilágyi emlékében a *hazaszeretetet*, mely őt nagy alkotásokra lelkesítette; s ez a hazaszeretet hirdesse tanulságul a múlt dicsőségét, buzdítson a jelen munkásságára s biztasson a multnál is szebb jövő reménységével.